

XIX a. lietuvių didaktinė proza: turgaus pamokos

Džiuljeta MASKULIŪNIENĖ
Šiaulių universitetas

Močiutės Marijonos Grigienės (1910–1991) atminimui

Pagrindinės sąvokos: *lietuvių didaktinė proza, turgaus vaizdai, turgaus prekyvio paveikslas, didaktinės intencijos, valstiečių ekonominis švietimas, verslumo skatinimas, turgus kaip paratopinė erdvė.*

XIX a. lietuvių didaktinėje prozoje įvairiai atskleidžiamas kaimo žmogaus gyvenimas. Iš tiesų metaforiškai galima teigti, kad XIX a. lietuvių didaktai rašė apie viską, – taip pat ir apie turgų, prekybą ir prekyvius. Tai nulėmė ir nauji Švietimo epochos vėjai. „<...> XVIII a. Europoje vis labiau kyla liaudies švietimo mintis ir ne dėl vienų tikrai religinių motyvų (sielos išganymas), bet dėl realių valstybės ir tautos gerovės tikslų. Be demokratinių Švietimo amžiaus idėjų, čia stipriai veikė ir ekonominės priežastys“ (M a c i ū n a s, 483). Turgus – tam tikras kaimo žmogaus ekonominio gyvenimo centras¹, XIX a. lietuvių didaktinėje prozoje dažniausiai siejamas su bažnytkaimio, miestelio, miesto erdve. Straipsnyje, pasitelkus deskriptyvinį ir interpretacinį literatūros tyrimo būdus bei istorinę-kultūrinę žiūrą, analizuojami XIX a. lietuvių didaktinės prozos turgaus vaizdai. Rūpi išsiaiškinti ryškesnius autorius ir jų tekstus apie turgų, nustatyti, kokį vaidmenį turgaus vaidina XIX a. lietuvių prozos šviečiamajame didaktinių intencijų turinčiame spektaklyje. Taip pat norima nors punktyriškai pateikti ir kitos XIX a. Lietuvos literatūros (ne didaktinės prozos), vaizdavusios turgų, prekybinius santykius, kontekstą. Atskirai turgaus, prekybos tema XIX a. lietuvių didaktinėje prozoje nagrinėta nebuvo.

Turgaus vaizdinių iškyla ir kituose XIX a. tekstuose, nebūtinai didaktinėje prozoje. Jų aptinkama, pavyzdžiui, eiliuotoje Dionizo Poškos kūryboje, Simono Dau-

¹ Tai paliudija ir Lauryno Ivinkio *Metskaitliai*, kur skaitytojams periodiškai buvo pateikiama išsami informacija apie vykšančius jomarkus, kermošius, atlaidus:

„**Jomarkaj** ir Kiarmoszej // Ten pat. 1862. P. 52–53; 1863. P. 43–44; 1864. P. 42–43; 1865. P. 72–76; 1866. P. 106–109; 1867. P. 71–74; 1877. P. 17–25; 1878. P. 44–46. <...>

Suraszimas nekuriun Atpusku, Jomarku ir Kiarmosziu Ziamajecziu szalies // Ten pat. 1848. P. 31–34; 1849. P. 35–40; 1850. P. 37–43; 1851. P. 48–55; 1852. P. 38–48; 1855. P. 29–40; 1856. P. 34–40; 1857. P. 32–38; 1858. P. 32–37; 1859. P. 33–45; 1860. P. 29–41.

Suraszimas nekuriun Bažnicziu Ziamajecziu szalieje, anose pripuolancziun didesnunju atpusku, Jomarku ir Kiarmosziu // Ten pat. 1846. P. 27–30; 1847. P. 35–39“ (P e t k e v i č i ū t ė 1988, 243).

kanto istorinėse knygoose, XIX a. kelionių literatūroje ir kitur. Antai Poška poemoje „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos“ (1815–1825), besiremiančioje fiziokratų idėjomis, išaukština muziką. Vienas iš skurdaus ir sunkaus muziko būvio vaizdų – vargingos kelionės į didelius miestus – svarbius prekybos centrus:

O kaip tikt praded aušti, nors vėjs sniegą pusto,
 Vos tavo kumelikė pusnėj nepražūsta,
 Arba ir žemėvilkais, nors krint gausus lietus,
 Vežk rąstus, ronus, malkas, šatras, tvoras, mietus
 Ar važiuok ing kelionę per naktis be miego
 Ing Varšuvą ar Vilnių, Liepoją ar Rygą (P o š k a 1959, 15).

Simonas Daukantas 1845 m. Peterburge išleistame istoriniame veikale *Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių* prekybos tema rašo skyriuje „Prekyba senovės lietuvių“, kur ypač daug dėmesio teikia lietuvių jūrinei prekybai, tačiau čia fragmentiškai pasakojama ir apie Žemaičių krašto mugės:

Pačiuose Žemaičiuose, rodos, buvusios tuose amžiuose didžios mugės pilyse Plungėj ir Luokėj, nesgi iki šiai dienai senu įpratimu Plungės ir Luokės jomarkus mugėmis vadina, kad kitų pilių mugės yra jomarkais vadinamos, į kurias turėjo vokiečiai važiuoti žiemos laiku iš Karaliaučiaus, Rygos ir Klaipėdos, norėdami ką norint tenai pirkti ar parduoti (D a u k a n t a s 1976, 633).

Daukantas, švietėjas ir ūkio skatintojas, labai vertino prekybą kaip amatą, jį laikė tautos didumo ir įtakingumo rodikliu: „Platumas ir didumas prekybos rodo didumą ir platumą pačios tautos, kuri prekioja“ (Ibid., 617), šią mintį, aprašydamas istorines realijas, matomas kultūros istoriko, norėjo pabrėžti savo amžininkams, XIX šimtmečio žmonėms. Prekybos tema Daukantas kalbėjo ir ankstesniame veikale *Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių* (1822), kur yra skyrius „Prekyba senovės lietuvių ir žemaičių“. Čia pasakojama apie lietuvių ir žemaičių prekybą su užsienio šalimis, keliama mintis, kad patys lietuviai ir žemaičiai turi imtis iniciatyvos prekiauti ir kurti krašto gerovę: „Linkėti reikia, idant krikščionys lietuviai, žemaičiai, įsigavę į skatiką, patys eitų į miestelius ir tenai prekiotų ir vartavotųsi krikščionys su krikščionimis“ (D a u k a n t a s 1976, 69).

Vladislavas Sirokomlė kelionių įspūdžių knygoje *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą* (1857–1860) vaizdingai aprašo Aukštadvario miestelį ir ten nugirstą pasakojimą apie turgų:

Laimė, graži dienele leido pasivaikščioti. Smalsu buvo. Akys gėrėjosi vis nauju vaizdu. Aplankiau senomis liepomis apaugusį buvusios Dominikonų bažnyčios šventorių, prabėgomis permečiau kelis dar įskaitomus katalikų antkapių užrašus ir išklausiau vietinio senelio pasakojimą apie seniau čia vykusius triukšmingus turgus. Jis parodė vieno medinio namo griuvėsius, kur vykdavo liaudies šokiai, pritariant muzikantams, grojantiems galerijoje. Tame name buvo rūsys, kur laikyta gėrimai, kurie įkaitindavo ir atvėšindavo jomarkų publiką. *Mutantur tempora* – ir šiandien čia vyksta turgūs, ir šiandien žmonės nusigeria, tik jau nebešoka, pritariant trankiai kaimo kapelos muzikai (S i r o k o m l ė 1989, 77–78).

Sirokomlė fiksuoja tai, kad „Aukštadvaryje kasmet būna trys jomarkai“, pamini ir kitą su prekyba susijusį faktą, jog vietinis žydas prekeivis „savo gaminius gabeną į Vilnių ar Kauną“ (Ibid., 77). Sirokomlės vaizdavimo rakursas aiškiai kraštotyrinis, jam svarbu pavaizduoti miestelio savitumą keliautojo požiūriu. „Gausia, įvairiapuse informacija, geru medžiagos išdėstymu, puikiu emociu stiliumi V. Sirokomlės kelionių aprašymai prilygsta geriausiems šiandieninės lietuviškos turistinės literatūros darbams“ (K u l a k a u s k a s, Ž a k a r y t ė 1989, 26). Tačiau plačiau ir išsamiau turgaus vaizdai piešiami didaktinės prozos puslapiuose.

Juozapo Rupeikos versta Jano Chodzko apysaka „Jonas iš Svisločės“:

kermošių geografija ir didaktika

1823 m. pasirodžiusią Juozapo Rupeikos (1789–1854) išverstą Jano Chodzko (1777–1851) didaktinę apysaką „Jonas iš Svisločės“ galima pavadinti turgaus enciklopedija, kūriniumi, pateikusiu ryškiausių turgaus vaizdų visoje XIX a. lietuvių literatūroje. Turgus (kermošius) šioje apysakoje yra pagrindinė kompozicinė ir teksto struktūravimo priemonė, vaizdų skleidimo erdvė. Pagrindinis veikėjas Jonas yra turgaus prekeivis (krominykas), turintis savo kromelį ir pardavinėjantis įvairias smulkmenas. Skaitytojas gali regėti visą Jono keliavimo erdvę – kokiose vietovėse jis pardavinėjo savo prekes, galima net nupiešti geografinį jo prekybinių kelionių žemėlapi (plg. su Motiejaus Valančiaus „Palangos Juze“). Jono kelionė prasideda kermošiumi Bešenkovičiuose, baigiasi Mire, pakeliui prekiaujant kitose šiaurės rytų Baltarusijos vietovėse – Čiašnikuose, Kubličiuose, Glembokėje, Budslavyje, Medziole, Molodečne, Radoškovičiuose, Rakove. Krominykui kelią nurodo ir vykstantys „atpuskai“ – atlaidai dėl didelio žmonių susibūrimo labai tikdavo ir prekybai.

„Jonas iš Svisločės“ – keliaujančio siužeto tekstas. Šviečiamojėje europinėje literatūroje buvo mėgstamas keliaujančio prekeivio tipažas. Prancūzų rašytojo L. P. de Jussieu didaktinė apysaka „Simonas iš Nantujos“ („Simon de Nantua, ou le marchand forain“) (1818) F. Skomorowskio į lenkų kalbą buvo išversta 1819 m. Apysaka modifikuota, pagrindinis personažas – ponas Motiejus iš Jendrychovo („Pan Maciej ze Jendrychowa“). 1821 m. vilnietis Janas Chodzka tekstą pritaikė vietos skaitytojams („Pan Jan ze Swisloczy, kromarz wędrujący“). Būtent šį tekstą vertė Juozapas Rupeika, Šeduvos klebonas. Įdomu tai, kad gerokai vėliau, 1860 m., pasirodė Mikalojaus Akelaičio versija „Jonas Išmisločius kromininkas“². Kaip matyti, daugiau nei pusę šimtmečio turgaus prekeivio tema buvo įdomi ir aktuali įvairių Europos tautų skaitytojams. Gali kilti klausimas – kodėl šis siužetas buvo toks populiarus? Tikėtina, kad vienas iš atsakymų galėtų būti toks – tai buvo labai parankus rašymo būdas rašytojams, neretai neturintiems didesnių talento galių (nesudėtingas suvokti ir nelabai intelektualiems skaitytojams). Labai patogu iš

² Apie tai plačiau žr. Džiuljeta Maskuliūnienė, „Vaiko vaizdavimas XIX a. lietuvių didaktinėse apsakose“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 5 (2007). *Vaikas lietuvių ir pasaulio kultūrose*. Sud. Džiuljeta Maskuliūnienė. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2008. P. 41–43.

eilės, pagal nekomplikuotą kelionės logiką komponuoti epizodus, juose pateikiant visą rūpimą didaktinę medžiagą. „Apysaką sudaro ilgokas vėrinys situacijų, kuriose Joną iš Svisločės matome arba moralisto, arba pragmatiko rolėje“ (V a n a g a s 1982, 10). Turgus – vieta, kur susirenka daug žmonių, didaktui tai nepamainoma vieta skleisti savo idėjas, moralizuoti. Pagaliau ir keliai, vedantys į „turgovietą“, atlaidus, irgi pilni žmonių. Jonas, pamatęs daugybę „važiuotų ir pėsčių prasčiokėlių, einančių ing Budslavį“, sako: „<...> apstokim čion biškį, atsiilsėkim ir pašerkim arklus, turiu šiandieną labai didį norą ant šnekėjimo, nenoriu tokią daugybę žmonių tylėdamas pravažiuoti“ (R u p e i k a 1982, 90). Kelionės ir turgaus motyvai čia tarpusavyje deramai supinti ir suteikia apysakai natūralumo ir įtikinamumo. Pasakotojas pirmą kartą Joną išvysta Bešenkovičių turguje. Jono charakteristikai apysakoje skiriama nemažai dėmesio:

Spūstėj tada susirinkusių ant kermašiaus visokio stovio žmonių, apkurtęs nuog nepaliaujančio šaukimo pardavojančių, vadinančių ant paregėjimo savo tavorų, ir nustumdytas nuog pro šalį einančių, apstojau prie vieno mažo kromelio, kurio krominykas katalikas, rodės man, jog kitaip elgės neg kiti prekėjai. Veidas jo gražus ir smagus rodė gerą jo sveikata, nē jokių piktų papratimų nesugadintą. Iš kalbos jo išmintingos ir teisos matyti buvo, jog yra žmogumi išmintingu ir mylinčiu teisybę. Iš apdaro jo patogaus, viežlyvo ir jų stoviui priderančio, kurį ant savęs nešioti negėdėjos, pažinau, jog džiaugias iš savo stovio, kuriame užgimė (R u p e i k a 1982, 26).

Jonas piešiamas ne tik pasakotojo, leidžiama apie save papasakoti ir pačiam personažui. Apysakos pradžioje, II perskyrime, Jonas trumpai nusako savo biografiją:

Esu iš valsčiaus Svisločės, vadinuos Jonu, tarnu jomylestos. Tą valsčių kitą kartą valdė amžiną atilsėjimą Tiškevičia, referendorius Lietuvos; ponas viežlyvas buvo ir prietelius mokytų žmonių... Valsčionys ir padonieji jo išskiriamys buvo nuog kitų bagotystėmis, gražiais namais ir apdaru. Ir aš tenai užgimiau, dienoje jaunystės mano buvau už tarnelį dvare. Paskui, potam tarnavau tėvystei kariose, o išbuvęs metus priderančius, pagrižau ing namus tėvo mano ir apsivenčiavoju. Davė man dievas du sūnu darbininku, atidaviau aniems mano namus su nauda, o patsai senatvėj, nē vieno neapgauindamas su kromeliu, kaip jomylesta regi, vaikštinėjau ir be terionės artimo ieškau dėl savęs uždarbės (R u p e i k a 1982, 28–29).

Akcentuotina tai, kad Jono paveikslas pagal didaktinio teksto logiką čia iškyla kaip sektinas doro ir teisingo gyvenimo pavyzdys: Jonas darbštus, ne tinginys, atlikęs visas priedermes valstybei, šeimai, nori ir toliau būti naudingas žmonėms. Polifunkciniame didaktiniame kūrinyje skleidžiamos įvairios žinios: moralinės, dorovinės, ekonominės, praktinės. Jonas moko ir vienu, ir kitų dalykų. Antai kermašiuje Molodečne pirkėjai, ketinančiai pirkti „kroso“ (dažų), Jonas detalai papasakoja, kaip reikia baltinti drobę. Ši atsidėkodama sako: „Labai dėkavoju tamistai, <...> tujaus ateinantį pavasarį, jei dievas sulaukti daleis, tuomi būdu baltinsiu drobę ir kitą metą ant kermašiaus dievaži paregėsi mane baltuose rūbuose kaip kokią jomyles-tienę“ (Ibid., 129). Skatinimas gyventi šviesiau, tvarkingiau, pažangiau – šviečia-

mųjų intencijų konkretus realizavimas. Neatsitiktinai Jonas tarp kitų prekių pardavinėja ir knygas: „Tamista! Prekiauju niekniekais, reikalingais tikrai ne ponams, bet broliams mano artojams. Turiu keletą knygelių dėl anų reikalingų, duok dieve tikrai, idant tose sodose daugiau atsirastų mokačią skaityti, neg dabar yra“ (Ibid., 26). Labai įdomi detalė: Jonas pardavinėja ir reklamuoja knygą, panašią į čia aptariamą Jano Chodzkos parašytą, Juozapo Rupeikos išverstą: „Šitai knyga vadinama *Motiejus iš Jendrychovo*; palgrimas man tolygus, tuo tikrai už mane laimingesnis, jog po karalystes didesniai mokytas neg aš keliauju“ (Ibid.). Tačiau pats Jonas pastebi, kad didžiausias jo uždarbis yra iš maldos knygų. Matyti, kad Jono prekės labai orientuotos į atlaidų turgaus pirkėją: „Šitai yra škaplieriai, rožančiai, kryželiai, agnusėliai ir abrozdėliai. O šitai tame sudėjime yra poterėliai, karoliai, juostelės, stančkelės ir kiti niekniekėliai“ (Ibid., 27). Jonas prekiauja ir būtiniaisiais vaistais gyvuliams gydyti, žino jų vartojimo tvarką.

Turgus – labai gyva vieta, vienas iš bendruomenės telkimosi centrų. Aprašydamas margą turgaus vaizdą autorius pasitelkia labai čia tinkančią stilistinę priemonę – išvardijimą, tai padeda sukurti gausos ir pertekliaus įspūdį, skaitytoją supažindina su didele atlaidų turgaus prekių įvairove. Būtent tokiu aprašymu ir pradėdama apysaka „Jonas iš Svisločės“:

Dienoj šventųjų apaštalu Petro ir Povilo prasideda kas metą garsus ant visų Baltgudžių kermošius miestely Bešenkovičių ir tęsiasi per nedėlias keturias. Prekėjai, v. kupčiai, iš visų šalių ciosorystės mūsų atvažiuojantys, priveža visokių tavorų, o užvis didesniai priveda visokių arklių, kokio kas reikalauja. Ant to kermošiaus visa, ko tiktai žmonės ūkininkai ir ponai reikalauja, gal gauti. Prekėjai iš Rusijos atveža kartūnus, drobšarkius, marginius ir visokius skepetus, muilą, žvakes, herbatą. Ant eldžių upe Dvina, kuri bėga per vidurį miestelio, atleidžia iš šalies šiaurės gelžį štan-gose, blėkose, padirbtose ant visokių reikalų naminių ir meistriškų. O prekėjai kiti nuog pietvių atveža druską, taboką, apynius, citrinas, vynaugas ir kitus šiltų žemių vaisius. Žydai iš Lipsko ir Prūsų suveža brangias gelumbes, drobes holenderskines, materijas šilkines. Iš Berdičevo ormionys ir grekai atveža taboką dėl rūkymo, pypkas ir kitus tureckus tavorus. Gėrimus, kurie už marių dirbase, gyventojai Bešenkovičių parsiveža iš Rygos ir Karaliaučiaus. Mažesnieji krominykėliai, teip katalikai, kaipo ir žydai, vadinamys karabelnykais, ima tavorus iš Vilniaus nuog turtingesnių prekėjų (R u p e i k a 1982, 25).

Toks detalus aprašymas pateikia savotišką pirkėjų (ūkininkai ir ponai) ir prekeivių (žydai, katalikai, stambūs prekeiviai, plukdantys iš Šiaurės geležį, ir smulkūs „krominykėliai“, perparduodantys turtingesnių prekijų prekes...) socialinį skerspjūvį.

Svarbu pabrėžti tai, kad turgaus pasaulis piešiamas ne vien šviesiomis spalvomis. Turgus tam tikra prasme yra marginalinė, paratopinė teritorija, kur maišosi žmonės, o tai gera terpė veikti visokio plauko sukčiams, apgavikams, vagims. Nemažai apysakos epizodų skirta turgaus negatyvui (neigiamam pavyzdžiui) nupiešti. Antai kermošiuje Čiašnikuose Jono dėmesį patraukia „dvi eili ubagų elgetaujančių“. Jonas piktinasi, sakydamas, kad katalikams taip nepridera elgtis: sergančius,

pasenusius tėvus, giminaičius ar kaimynus privalo išlaikyti savieji. Ubagų susibūrimai kelia grėsmę kitiems žmonėms: „O tie ubagai, nepažįstami ir nežinoma iš kur susirinę, gal būti razbainykais ir vagimis, slapstančiais už lazdos ir terbos ubagiškos; o jei tokiais nėra, tada už tikrą yra girtuokliais, pataikūnais, gatauduoniais, paleistuviais, neužlaikančiais nei jokių įstatymų, nedabojančiais giminės ir namų savo“ (Ibid., 43). Žmonių sumaištyje būna ir vagysčių: „Jonas greitai pašoko ing ša-lį ir už rankos nutvėrė cigoną, traukiantį iš muzikėlio kešenės čeraslą su pinigais“ (Ibid., 46). Po šio įvykio Jonas pasako ilgą pamokomą kalbą, kur visus pirkėjus ragina būti budrius: vieni apgavikai atitraukia „burtomis“ žmonių dėmesį, kiti tuo tarpu vagia. Po kalbos ir vėl pasigirsta jau kito žmogaus šaukimas, kad arklį pavogė. Skyrius baigiamas netikėtai, įdomiai – Jonas paragina pasakotoją: „Bėkim ir mudu prieš vakarą iš to miestelio, idant tie ir mus neapvogtų“ (Ibid., 48). Panašių epizodų, kur Jonas išgelbsti nuo sukčių ir apgavikų niekuo dėtus žmones, yra ir daugiau (pavyzdžiui, kermošiuje Mire, p. 162).

Aptinkama apysakoje ir labai archajiškų vaizdų. Turgaus aikštės nuo seno buvo egzekucijų, bausmės atlikimo vietos. Toks epizodas aprašytas XI perskyrime. Tai įvyko antrą Miro kermošiaus dieną:

Ant ryto, išeinant Jonui ing kromą, išvydom vagį, vedamą ant turgovietos dėl nukorojimo už piktus darbus. Paskui jo daugumas žmonių bėgo žiūrėti tą baisų re-gyklą. „Negaliu veizėti ant to,– tarė man Jonas,– ne dėl to, idant gailėčiaus to latro, verto tos kankynės, bet, tai regint, skausta širdis mano, gailiuose ne dėl to, jog vertai už palaidą kenčia, bet jog ant to atėjo (Ibid., 163).

Jonas čia išskyla kaip moralizuotojas, kuriam rūpi žmonių dievobaimingumas, dorumas. Ne veltui pastaruoju epizodu ir iš jo išplaukiančiu moralu baigiama visa apysaka: „Teip, prieteliai mano! viežlyvystė yra visuomi, o kiti daiktai neturi di-džios prekės“ (Ibid., 165).

Jono Goštauto apysaka „Ponas Teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją“: valstiečių ekonominiai interesai

Jonas Goštautas (1800–1871), kilęs iš Šiaulių apskrities bajorų, 1839 m. Prancūzijoje lenkų kalba anonimiškai išleido apysaką „Ponas Teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją“. Goštautas – valstiečių luomo gynėjas, jis „domėjosi valstiečiais ir bendravo su jais; tai matyti iš to, kad jis suprato valstiečių gyvenimą ir net žinojo jų sutartines bei kitokias dainas“ (J a b l o n s k i s 1967, 14). Bajorai čia ironizuojami, kūrinys visų pirma jiems ir skirtas, kad susimąstytų apie sunkią valstiečių padėtį. Ponas Teisėjaitis yra pagrindinis veikėjas – naujo mąstymo bajoras, kuris pasisako už kitokią požiūrį į valstiečius (jam pritaria ir bajoraitė Vincentė, Žemaitis).

Apysakoje yra skyrius „Propinacija ir turgaus mokestis“, kur vaizdingai, gyvai papasakotas valstiečių susidūrimas su smuklininku Joseliu dėl to, kad šis kaimiečius verčia jam daug pigiau parduoti įvairias prekes. Joselis skundžiasi ginčo iš-spręsti susirinkusiems komisarui, vaitui, ekonomui ir dešimtininkui:

– Nu, ponas dauggalis komisaras žino, kad aš nuo šv. Jurgio nuomoju propinaciją ir to kaimo prekybą. Ponas dauggalis pats sudarei su manim nuomos sutartį. Nu, ta sutartis sako, kad joks muzikas negali išvežti į turgų miestelyje nei javų, nei vištų, nei veršiuko, nei jaučio, nes kaip ponas komisaras teisingai sako, kai muzikas eina į miestelį, tai be reikalo gaišta laiką ir prageria pinigus. Nu, tie durni muzikai, anie nesupranta šito, kokią malonę ponas aniems darai, anie būtinai nori važinėti į turgus, ir pereitą ketvirtadienį visi išvažiavo. Ir kai aš su savo žmona norėjau suturėti, tai jie mane išplūdo, apstumdė ir nuvažiavo sau. Nu, ponas dauggalis komisaras žino, kad aš moku dviem šimtais rublių daugiau už tuos, kurie buvo iki manęs. Nu, ponas dauggalis komisaras žino, kad aš duodu kavos, cukraus, arako ir vyno, moku kontraktinį. Nu, aš negaliu turėti nuostolių (G o š t a u t a s 1967, 73).

Konfliktas išryškina ekonominius kaimo gyventojų santykius. Turgus iškyla kaip vieta, kur galima konkurencingai parduoti prekes ir nepatirti skriaudos. Vals tiečiai pateikia savo argumentus: „Bet turguje, maloningiausias pone, už pūrą rugių moka 5 auksinus, o Joselis mums neduoda daugiau kaip pustrečio. Aš turėjau bergždžią karvę, už kurią turguje paėmiau aštuonis rublius, o Joselis nedavė man už ją daugiau kaip keturis rublius ir tris berlinkas, ir tai – pusę pinigais, o kitą pusę degtine“ (G o š t a u t a s 1967, 73–74). Apysakoje šie ekonominiai valstiečių bruzdėjimai parodyti platesnėje 1830–1831 m. sukilimo aplinkoje. Ryškiai atskleista caro administracijos valdininkų savivalė, nedoras elgesys su valstiečiais. Komisaras įsiutęs taip atsako į valstiečio kalbą: „Nutilk, chame, aš tau kaulus sutrupinsiu! Nematai, su kuo kalbi?“ (Ibid., 74). Valstiečių teisybės ieškojimas „įvertinamas“ drastiškai: „vyrams po trisdešimt bizūnų, o moterims po dvidešimt rykščių per pliką užpakalį, ir jeigu kas nors išdrįstų ką nors nuvežti į turgų, tuoj pat suimk ir atsiųsk į dvarą“ (Ibid., 74). Šiame epizode Teisėjaitis dar kartą iškyla kaip humanistas, jis, sakydamas, kad „reikia elgtis protingai“, sumano, kaip apgauti valdininkus ir smuklininką Joselį – „šiaudų kūlys atsiims visas rykštes“ (Ibid., 75). Apysakoje yra ir dar vienas skyrius, susijęs su prekybiniais santykiais, – „Žmonių pardavimas“, kur aprašomas rekrutų ėmimas: tuo metu „visai Žemaitijai ir daliai Lietuvos leista vieton rekruto užmokėti pinigais“ (Ibid., 67). Įstatymo ir tvarkos nežmoniškumą paliudija ir tai, kad „pardavus“ žmogų (rekrutą) geriama degtinė, magaryčios – kaip pardavus daiktą. Apie tai išnašoje komentuojama: „Žinomas visoms tautoms bendras paprotys gerti, suderėjus prekymečiuose galvijų, arklių kainą. Lietuvoje tas aktas vadinamas magaryčiomis“ (Ibid., 69).

Jono Goštauto apysaka „Ponas Teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją“ atspindi šviečiamosios ideologijos postulatus, skatina šviesesnę ir teisingesnę gyvenimą. Ekonominė, finansinė laisvė garantuoja ir žmogaus laisvėjimą, našesnę darbą, prasmingesnę valstiečių luomo būtį.

Antano Tatarės didaktinė proza: pamokomos turgaus istorijos

Antano Tatarės (1805–1889) didaktinėje prozoje esama įdomių epizodų, atskleidžiančių turgaus temą. Tiesa, daugiausia jų yra neišplėtoti; tik pasako veiksmo vieta, nurodo situaciją. Taip yra pasakėčiose, kur svarbiausia – didaktinis moralas.

Pasakėčia „Artojas, veršiukas ir vilkas“ prasideda taip: „Artojas vedė veršiuką į jomarką parduotie. Išpuolė jam eitie per girią prievakare – ir pasirodė vilkas ant tako. Artojas persigando, akys jam iš baimės užtemo, šoko su lazda ant vilko ir mušė jį kaip galėjo, ir į smertį užterebijo!“ (T a t a r e 1987, 121). Tik paskui artojas pamato, kad prekė, t. y. veršis, užmuštas, o vilkas pabėgo. Paradoksu, netikėtumu grįsta ir pasakėčia „Kepurė ubago“. Ji prasideda labai vaizdingu važiuojančiųjų į turgų aprašymu, pirmoji pastraipa pasakoja apie kelią į turgų: čia opoziciškai sugretinami turtingi ūkininkai ir „apdriskęs ponpalaikis“, kita pastraipa vaizduoja tuos pačius personažus, tik jau grįžtančius iš turgaus:

Vienas apdriskęs ponpalaikis vežė ant turgaus savo ubagišką gėrybę parduotie. Jo kuineliai vėjo papučiami, jo vežimas sulūžęs, ploščius sulopintas, ale mėlynas. O jo kepurė suvisu niekai, tikras šlikas. Geri ūkininkai su gerais arkliais pasivijo ir pralenkė; daugelis iš jų juokėsi iš ubagystės ponelio.

Pavargėlis numaitino savo šliuikes iki miestui: viena iš jų puolė ir pragaišo, kitą čigonui su vežimu pardavė, o nusipirkęs naują gražią kepurę, nusišamdęs už pusę auginso vežimą, poniškai grįžo namo. Tada tie patys valsčionys greitai traukėsi iš kelio ir, bruzgiai nus'imdami savo skrybėles, kloniojosi ponui, žiūrėdami į jo gražią kepurę (Ibid., 133).

Neturtėlis stebisi žmonių kvailumu, tuščiagarbiškumu, sakydamas: „Prieš vandaną aš buvau didesnis ponas, aš pirma savo vežime važiauvau, o dabar svetimu grįžtu namo“ (Ibid.). Pasakėčia baigiama moralu, kurį „pavargęs ponas“ išrėžia pakekeiviams valsčionims, taip pasmerkia besaikį turto garbinimą: „Jau aš matau, kad jūs patektumėte ing nevalią Babilonijos: aukso balvonui pasikloniotumėte kai-po ponui dievui!!!“ (Ibid., 134).

Tatarė tęsia ir turgaus kaip marginalios, paratopinės erdvės vaizdavimo tradiciją XIX a. lietuvių didaktinėje prozoje. Turgaus erdvė – iš dalies svetima ir pavojinga sėsliam kaimiečiui, kurio gyvenimo horizontai gana neplatūs, neretai jie baigiasi su gimtojo kaimo (ar parapijos) riba. Turgus – vieta, kur telkiasi daug Kitų, Svetimų, nepažįstamų, taigi pavojingų elementų. Žmonių sambrūzdis, piniginiai sandėriai, keliai ir kryžkelės, pilni keliautojų, – visas tas margumas žmogų, vykstantį ar atvykusį į turgų, verčia įsitempti, jaustis nesaugiai. Trumpame pasakojime „Vagilius“ Tatarė atskleidžia gana tipiską turgaus situaciją – vagystę. Įsidėmėtina, kad didaktas Tatarė pasakojimą pradeda taip: „Nė vardo, nė pravardės nepasakinsiu vieno didelio klasti[ni]nko iš kaimo Besmegenių“ (Ibid., 141). Jo darbai tokie nedori, kad pasakotojas nė vardo nenori minėti, o kaimo pavadinimas taikliai ironiškai charakterizuoja kai kuriuos jo gyventojus. „Jei žmogus neatstražnai buvo ant jomarko, nepasijuto, kaip jam iš kešeniaus išėmė visus pinigus kytras vagilius“ (Ibid., 142). Vagies nedorumą liudija ir tai, kad jis apvagia ir neturtėlius, visus iš eilės: „Jis apvagia ir bagotą, ir biedną, ir kunigą, ir poną, ir žydą, ir čigoną ir jam pasiveda, kaip jis pamislija“ (Ibid.). Didaktinis pasakojimas baigiasi pamoka skaitytojui: galų gale vagis gauna galą, jį užgriūva „pieskų kalnelis“, iš kur savo paslėptą grobį nedorėlis norėjo pasiimti. Šio kūrinio priešantraštinė tezė skelbia „Kas griekuose gyvena, tas griekuose ir nusimirs n' iščėslyvai“ (Ibid., 141).

Vienas įdomiausių tekstų turgaus (pirklių gyvenimo) tema yra Antano Tatarės apsakymas „Jonukas ir kačiutė“. Pasakojama didaktinė istorija apie našlaitį Jonuką, kurį priglaudžia ir užaugina doras, turtingas Rygos pirklys. Apsakymas prasideda epizodu Rygos rinkoje:

Senovės gadynėse gyveno didelis kupčius mieste Rygos. Vieną kartą, eidamas per rinką miesto, pasitiko su mažu vaikiuku: tas buvo sunykęs, išblyškęs, subjaurintas, nuog ubagystės sudrįskęs, verkdamas prašė duonutės! (Ibid., 129).

Kupčius sužino, kad vaikas kilęs iš Kirvarpų kaimo, jo tėvučiai „pragėrė namus savo“, iš bado mirė broliai, seserys, liko berniukas „vičvienelis“. Pirklių šeima rodo krikščioniško dorybingumo pavyzdį – vaiką priglaudžia, augina kaip sūnų, siunčia „į iškalą mokintis“, bet įspėja: „<...> jei būsi negeras, vėl galėsi eitie ubagautie“ (Ibid., 131). Vaikas elgiasi nepriekaištingai (pavyzdžio retorika), padeda įtėviams dirbti „krome“:

Vaikelis labai gražiai mokinosi ir labai gspadarnu pasirodė, jis, turėdamas česo nuog mokslų, niekada dykas nebuvo: ėjo ing kromą, kur slūžauninkai pono parduodavo tavorus, tenai rankiojo spilkeles, adatėles, vinutes, grūdelius pipirų ir savo ponui atnešdavo. Ponas už tai jį pagirdavo ir visiems pasakodavo apie cnatas savo vaikelio, o visi tvirtino, jogei iš jo bus tikrai geras ir pażytečnas žmogus (Ibid.).

Vėliau pasakojimas pasuka netikėta, galima sakyti, pasakiška linkme (apskritai Tatarės poetikoje labai dažnai taikoma netikėto siužetinio posūkio strategija): pirklių laivas su „tavorais“ plaukia į Ameriką, Jonukui pirklys pasiūlo: „Aš siunčiu tavorus už jūrių marių parduotie, ugi tu, Jonukai, ar nieko nesiūsi?“ (Ibid.). Jonukas teturi mažą kačiutę, ją ir pasiunčia. Amerikoje ši katė nuo žiurkių ir pelių išgelbsiti vienų ponų aruodus. Už katę sumokama „du dideli šmotai aukso“, o „kupčius teisingas žmogus buvo, nepasisavino to aukso, bet visą atadavė mažam Jonukui“ (Ibid.). Aukso iškeičiamas į pinigus („dvi dešimtis tūkstančių dorelių sidabro monetos“). Vėliau Jonukas veda savo įseserę. Pabaiga – laiminga, Jonukui taip atlyginama už jo dorumą, darbštumą. „Ilgus potam čėsus buvo bagotas kupčius mieste Rygos, ir iš tų namų išėjo daugelis ponų, pravarde Katinavičios“ (Ibid.).

Svarbu pabrėžti tai, kad Tatarė teigiamam pavyzdžiui iškelti pasirenka būtent pirklio tipą, galima sakyti, kad taip netiesiogiai buvo skatinamas ir valstiečių verslumas, judrumas, ugdoma pagarba prekyvių luomui. Kūriniu parodoma, kad ir pirkliai gali būti padorūs, garbingi, mielaširdingi žmonės, o sumaniai ir dorai dirbant, galima gyventi ne tik pasiturimai, bet ir turtingai. Idiliški pavaizduotos pirklių šeimos santykiai – dar vienas sektinas pavyzdys.

Motiejaus Valančiaus didaktiniai apsakymai: turgaus nauda ir pavojai

Motiejaus Valančiaus (1801–1875) proza iš visų didaktų rašytojų kūrybos išsiskiria temų įvairove – Valančius išties rašė apie pačias įvairiausias gyvenimo realijas. Natūralu, kad jo prozoje atrandama reikšmingų turgaus, prekybos vaizdų. Neretai tai yra labai kontroversiški turgaus vaizdai. Švietėjas Valančius aiškiai įvardija teikiamą turgaus naudą. Antai apsakyme „Priepuoliai Stapono“ apie pagrindinį personažą Staponą sakoma:

Staponas gerai išdirbdavo žemę, todėl rugiai, javai ir linai visuomet jo derėjo, arielkos niekuomet nė į burną neėmė, į turgus panedėliais į Raseinius retai tevažiuodavo, o nuvažiavęs lig laiku namon grįžo. Pažįstamiems norint Raseiniuose užtūrėti, paprastai sakydavo: „Susiedaliai, ką atvežiau – pardaviau, ko reikalavau – pirkau, namuose turiu darbo, ko aš beturėčiau čia trukti ir ašvinius savo badu stapinti?“ Taip atsakęs sėdo į ratus ir važiavo namon. Kotryna parvažiuojantį visuomet blaivų su ištiestomis rankomis priimdavo ir tuojaus svadindavo prie šilto, tyčiomis užlaikyto valgio (Valančius 2001, 243).

Aiškliai matyti, kad turgus – naudinga vieta: čia galima nusipirkti, ko reikia, o ką reikia parduoti, tačiau pasakotojo atsargi nuostata turgaus atžvilgiu taip pat akivaizdi – viena iš didžiųjų blogybių yra ta, kad šalia turgaus gausu viliojančių karčiamų. Ne veltui pabrėžiama, kad Staponas iš turgaus grįžta blaivus, ir žmona dėl to labai džiaugiasi. Stapono pati Kotryna – sektinas verslumo, sumanumo pavyzdys kitoms moterims:

Taip vyrui dailiai elgiantis, ir Kotrynė netopsojo rankas susinėrusi. Per žiemą šiltai laikė vištas savo ir gerai lesino, todėl tos, lig laiku nuopavasir kiaušius sudėjusios, metės perėti. Kotrynė, išperinusi ankstybus vištyčius, sudėjo į kurvį ir vežė į Raseinius parduoti. O nors viščiukai tebebuvo kaip strazdūčiai, tačiau ši gaudavo po du ir tris auksinus už vieną. Lygia dalia, vos sniegui nuslinkus, diegė cibules ir sėjo morkas. Paūgterėjus skabė cibulių laiškus, rišo į žiupsnius ir pardavinėjo žydams. Taipogi morkos nors tebebuvo it žiurkių uodegos, vienok ši surovusi bogino į turgų ir ėmė gerus pinigus. Dar karvės, šiltai ir gerai maitinamos, buvo ankstybos, todėl Kotrynė veršius, pieną, smetoną ir vos susuktą sviestą brangiau pardavinėjo nekaip kitos ne taip akylos gospadinės (Ibid., 245).

Panašiai darni šeima vaizduojama ir apsakyme „Padorus ūkininkas“. Čia autorius vėl pabrėžia tai, kad į turgų važiuoti reikia tik tada, kai esama tikrų reikalų. Į didesnius atlaidus ir jų turgus (tai šventės laikas, poilsis nuo namų ir ūkio darbų) vykstama drauge su žmona:

Į turgus Jūzupas įdėm reikiant tevažiavo. Nuvykęs į Raseinius, ilgai netruko, pirkęs arba pardavęs ką reikiant, nevēluodamos, visuomet blaivas namon grįžo. Jonkė su Juzuku ir šeimyna jo laukė, parvažiuodamas vaikams gebėjo parvežti barankas, medauninką pačiai. Su ta vienkart kas metą važiojo į atpuskus Viduklės, per šv. Oną – į Batakus, rudenop – į Šidlavą (Ibid., 229).

Kaip minėta, turgaus erdvė pavojinga dėl to, kad čia dažnai kyta pavojus pasigerti. Apsakyme „Dievobaimingas vaikelis“ vaizdingai piešiama tokio besaikio girtavimo situacija: „Vieną kartą tėvas, į Kupiškio jomarką važiuodamas, nusivežė ir Simeleį vežimui priveizėti. Žmonių jomarke buvo į keturis tūkstančius. Blaivystė dar Lietuvoj nebuvo įvesta, todėl žmonalės gėrė senu papročiu po karčiamas, o vakarop, su nosimis ardami, šlitiniavo“ (Ibid., 89). Blaivybės sąjūdžio vadovui, žinoma, rūpėjo ir savo grožinėje prozoje akcentuoti blaivybės svarbą.

Kitas turgaus pavojus – apgavystės ir vagystės. Tokių atvejų Valančiaus prozoje aprašoma gausiausiai. Apsakyme „Cigonai“ papasakojama, kaip Šilalės parapijoje Balsių jomarke gudrus „cigonas“ apgauna pirkėją ir jam išiuo arklį, kuris per kele-

tą dienų padvesia. Pasakojimui netrūksta sąmojo ir humoristinių intonacijų. Antai pirkėjas teiraujasi: „Nu, cigonali, arklį pirkau, pinigų užmokėjau, reikalas pabengtas, pasakyk man teisybę, ar turi kokias ydas tas arklys?“ (Ibid., 165), čigonas atsako: „Neturi, geras yra arklelis, džiaugsies juo, pakol nepadvės. Kad jis liežuvį turėtų, galėtų ir kalbėti“ (ibid.). Bet pardavėjo klasta išaiškėja netrukus: „Bežabodamas pamatė arklį būtinai liežuvio neturint“ (Ibid.). Apsakymas sudėliotas iš atskirų tarpusavyje siužetiškai nesusijusių epizodų, tad kitame jau nupasakojamos suktybės, daromos Joniškyje, Gramyčių jomarked, ir t. t.

Apsakyme „Žydai“ piešiami įvairūs kitokie sukčiavimo atvejai, apsakymo motyvu galėtų būti šie kalbamo teksto žodžiai apie turgų: „Čia, ką akis mato, tą kišene užmoka, – jei kas apsigaudina, pats yra kaltas“ (Ibid., 195). Išskaičiuojamos įvairios sukčiavimo („makliorstvų“) formos: pardavėjų tyčia pagadinti svarai, neteisingos pinigų dalybos, padirbti pinigai („datyrė cinos luitą gavę, ne sidabro“) ir pan. Valančius aprašo žydų prekyvių nesąžiningumą, tačiau akcentuoja ir jų naudingumą krašto prekybai: „Žydai turtingi perprekiai yra, tiesą pasakius, naudingi ir kraštui reikalingi, nes mūsų ponams nenorint, o žmonėms nesugebant vartavotis, be žydų nebūtų kam pirkti mūsų linų su javais, neperkant negautumėm pinigų. Matom tai patys lai kuomet atsitinka jomarkas subatoj, trūksta perkančių, išgaišta ir jomarkas, nes nėra žydų“ (Ibid., 180–180). Valančiui rūpi, kad pagaliau rastųsi ir vietinių žmonių, sugebančių „vartavotis“, prekyauti. Kita, gal dažniausiai minima blogybė – turgaus vagystės:

Taip pasitaisę vagys lenda į spūstis žmonių, ištraukia iš kišenių pinigų, ziegorelius, o kartais ir skepetas motriškosioms numausto. Vieną kartą Šidlavoje, vagiui ranką į tuščią kišene įkišus, ponas pajutęs capt nutvėrė už rankos ir tarė: „Ar tau negėda, pištieliau, svetimas kišenes perkratinėti?“ Vagis atsakė: „Priešingai, tamstai gėda, kad nešiodamas tuščias kišenes gerų žmonių sumenes užvedi“ (Ibid., 199).

Vagis ne tik vagia, bet sučiuptas, kaip matyti, dar ir įžūliai kalba. Valančius vaizduoja ir kitą su prekėmis ir prekyvimi susijusį reiškinį – kontrabandą. Detaliai nupiešiamas net pats kontrabandos („kontrabentų“) mechanizmas: kaip pereinama siena, kaip paperkami muitininkai, kaip prekės keliauja toliau. Apsakyme papasakojama ir konkrečių kontrabandos nešimo istorijų pavyzdžių (tradicinė didaktinio apsakymo struktūra).

Vertinga tai, kad Valančius pateikia įdomių, detalių turgaus vaizdų. Tarsi iš etnografijos vadovėlio šiuolaikinis skaitytojas gali sužinoti, kaip anuomet atrodė žydo prekyvio „bagamazas“ ar „kromelis“, pasinerti į XIX a. Lietuvos turgaviečių empiriką. Išskaičiavimas – tokio vaizdo pagrindinė meninė priemonė:

Kromininkėliai žydai, vaikščiojantys per žmones, parduoda: spilgas, adatas, virbalus, kaspinus, gaidgrobilius, škaplierių pasaitus, ablikus, spunkas, guzikus, driveldrekį, brazdalijas, anglį, žičkus, šivelį, mėlynąjį kūlelį, listvininkus, imbierą, kumparą, pipirus. Tie yra didi plikiai ir tuos menkus daiktus turi ne savo, bet imanu kromininkų, miesteliuose gyvenančių (Ibid., 195).

Valančius pasigaili vargingai besiverčiančio keliaujančio prekeivio: „Gyvenimas tų žydu didžiai yra nelaimingas, nes visuomet turi būti keleiviais“ (Ibid., 197). Motiejaus Valančiaus didaktiniuose apsakymuose, ypač *Paaugusių žmonių knygelėje* (1868), įtikinamai pavaizduota, jog, nepaisant tykančių pavojų, kaimo žmogaus gyvenime svarbią vietą užėmė ir turgus – jis praplėtė pasaulio ribas, iš lėto keitė valstiečio gyvenimo būdą, skatino verslumą, leido išgyventi ir prasigyventi.

Išvados

XIX a. lietuvių didaktinėje prozoje turgus iškyla kaip polisemantiška erdvė. Tai svarbi žmonių susibūrimų, komunikacijos vieta. Švietėjiškai nusiteikę autoriai turgų traktuoja kaip svarbią pozityvią ekonominę erdvę, turgaus vaizdai skatina lietuvių valstiečių verslumą, judrumą (Jano Chodzka ir Juozapo Rupeikos apysaka „Jonas iš Svisločės“ (1823), Jono Goštauto apysaka „Ponas Teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją“ (1839), Motiejaus Valančiaus apsakymai iš rinkinio *Paaugusių žmonių knygelė* (1868). Tačiau turgus dažnai vaizduojamas ir kaip tam tikra marginali, paratopinė erdvė: tai vagysčių, apgavysčių, sukčiavimo vieta, pavojinga Lietuvos valstiečiui, kurio horizontai dažnai tesiekdavo savo kaimo ar parapijos ribas. Opoziciškos turgaus konotacijos deklaratyviai iškelia teigiamus ir neigiamus prekybos pavyzdžius. Turgaus negatyviusius vaizdus labiausiai plėtojo Antanas Tatarė ir Motiejus Valančius.

Turgus specifinį vaidmenį atlieka ir didaktinės prozos poetikos spektaklyje. Tai labai paranki siužeto komponavimo priemonė: turgaus motyvas neretai derinamas su kelionės motyvu. Labai pamėgtas keliaujančio turgaus prekeivio tipažas („kromininkas“ Jonas iš „Jono iš Svisločės“ ir kt.). Lietuvių didaktinėje prozoje labiau išplėtoti, svaresni teigiami prekeivių paveikslai, neigiamų pavyzdžių – gausiau, bet jie detalčiau nevaizduojami, yra labiau konstatuojamojo, vertinamojo pobūdžio. Atskirai minėtina ir pamėgta stilistinė priemonė – išskaičiavimas. Ji padeda pavaizduoti turgaus margumą, perteklių, prekių gausą. Šie vaizdai turi ir estetinės, ir pažintinės (etnografinės) vertės, autentiškos empirikos eksponavimas – vertinga nutolusios nuo šiandienos skaitytojo XIX a. lietuvių didaktinės prozos savybė.

Šaltiniai

- D a u k a n t a s 1976 – „Būdas senovės lietuvių kalnėnų ir žemaičių“, Simonas Daukantas, *Raštai*, t. 1 (sudarė Vytautas Merkys), Vilnius: Vaga, 403–654.
- D a u k a n t a s 1976 – „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“, Simonas Daukantas, *Raštai*, t. 2 (sudarė Vytautas Merkys), Vilnius: Vaga, 33–340.
- G o š t a u t a s 1967 – Jonas Goštautas, *Ponas Teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją*, Vilnius: Vaga.
- R u p e i k a 1982 – Janas Chodzka, „Jonas iš Svisločės, kromininkas vandravoja, lietuvišku liežuviu išguldytas kaštu ir storone per Juozapą Rupeiką, kanaunyką Plocko, kleboną Šeduvos, ženklinyką šv. Onos“, *Lietuvių didaktinė proza* (sudarė Vytautas Vanagas), Vilnius: Vaga, 21–166.
- P o š k a 1959 – „Mužikas Žemaičių ir Lietuvos“, Dionizas Poška, *Raštai* (sudarė V. Laurynaitis), Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 11–21.

- S i r o k o m l ė 1989 – Vladislavas Sirokoplė, *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą*, Vilnius: Mintis.
- T a t a r ė 1987 – Antanas Tatarė, *Pamokslai išminties ir teisybės*, Vilnius: Vaga.
- V a l a n č i u s 2001 – Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 1 (sudarė Vytautas Vanagas), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Literatūra

- J a b l o n s k i s 1967 – Jonas Jablonskis, „J. Goštauto gyvenimas ir raštai“, Jonas Goštautas, *Ponas Teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją*, Vilnius: Vaga.
- K u l a k a u s k a s, Ž a k a r y t ė 1989 – Antanas Kulakauskas, Skaidra Žakarytė, „Vladislavas Sirokoplė ir jo kelionių po Lietuvą aprašymai“, Vladislavas Sirokoplė, *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą*, Vilnius: Mintis, 5–26.
- M a c i ū n a s 2003 – „Mūsų senesniosios didaktinės beletristikos šablonas“, Vincas Maciūnas, *Rinkiniai raštai* (sudarė Jonas Šlekys), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 483–492.
- M a s k u l i ū n i e n ė 2008 – Džiuljeta Maskuliūnienė, „Vaiko vaizdavimas XIX a. lietuvių didaktinėse apysakose“, *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, t. 5 (2007), *Vaikas lietuvių ir pasaulio kultūrose* (sudarė Džiuljeta Maskuliūnienė), Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 40–52.
- P e t k e v i č i ū t ė 1988 – „L. Ivinskio Kalendoriuose paskelbtų kūrinių, straipsnių, žinučių bibliografinė rodyklė“, Danutė Petkevičiūtė, *Laurynas Ivinskis*, Vilnius: Mokslas, 232–244.
- V a n a g a s 1982 – Vytautas Vanagas, „Pamokymų apysakos“, *Lietuvių didaktinė proza* (sudarė Vytautas Vanagas), Vilnius: Vaga.

Džiuljeta Maskuliūnienė

XIX a. lietuvių didaktinė proza: turgaus pamokos

S a n t r a u k a

Pagrindinės sąvokos: *lietuvių didaktinė proza, turgaus vaizdai, turgaus prekeivio paveikslas, didaktinės intencijos, valstiečių ekonominis švietimas, verslumo skatinimas, turgus kaip paratopinė erdvė.*

XIX a. lietuvių didaktinėje prozoje gausu turgaus, prekybos vaizdų. Straipsnyje analizuojami Jano Chodzko (1777–1851) (vertė Juozapas Rupeika (1789–1854), Jono Goštauto (1800–1871), Antano Tatarės (1805–1889), Motiejaus Valančiaus (1801–1875) prozos tekstai, įvairiapusiškai atskleidžiantys turgaus temą. Punktyriškai, kontekstui pabrėžti, aptariami turgų, prekybą aprašę autoriai Simonas Daukantas (1793–1864), Vladislavas Sirokoplė (1823–1862), Dionizas Poška (1765–1830) ir kt. Minėti autoriai straipsnyje nagrinėjami pasitelkus deskriptyvinį ir interpretacinį literatūros tyrimo būdus bei istorinę-kultūrinę žiūrą. Rūpi išsiaiškinti, kokį vaidmenį turgaus prekeivio figūra vaidina XIX a. lietuvių prozos šviečiamajame didaktinių intencijų spektaklyje. Atskirai turgaus, prekybos tema XIX a. lietuvių didaktinėje prozoje nagrinėta nebuvo.

XIX a. lietuvių didaktinėje prozoje turgus iškyla kaip polisemantiška erdvė. Tai svarbi žmonių susibūrimų ir jų komunikacijos vieta. Švietėjiškai nusiteikę autoriai turgų traktuoja kaip pozityvią ir svarbią ekonominę erdvę, turgaus vaizdai skatina lietuvių valstiečių verslumą, judrumą (Jano Chodzko ir Juozapo Rupeikos apysaka „Jonas iš Svisločės“ (1823), Jono Goštauto apysaka „Ponas Teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją“ (1839), Motiejaus Valančiaus apsakymai iš rinkinio *Paaugusių žmonių knygelė* (1868). Tačiau turgus dažnai vaizduojamas ir kaip tam tikra marginali, paratopinė erdvė: tai vagysčių, apgavysčių, sukčiavimo vieta, pavojinga Lietuvos valstiečiui, kurio horizontai dažnai tesiekdavo savo kaimo ar parapijos ribas. Opoziciskos turgaus konotacijos deklaratyviai iškelia teigiamus ir neigiamus prekybos pavyzdžius. Turgaus negatyviusius vaizdus labiausiai plėtojo Antanas Tatarė ir Motiejus Valančius.

Turgus specifinį vaidmenį atlieka ir didaktinės prozos poetikos spektaklyje. Tai labai paranki siužeto komponavimo priemonė: turgaus motyvas neretai derinamas su kelionės motyvu. Labai pamėgtas keliaujančio turgaus prekeivio tipažas („kromininkas“ Jonas iš „Jono iš Svisločės“ ir kt.). Lietuvių didaktinėje prozoje labiau išplėtoti, svaresni teigiami prekeivių paveikslai, neigiamų pavyzdžių – gausiau, bet jie detalčiau nevaizduojami, yra labiau konstatuojamojo, vertinamojo pobūdžio. Atskirai minėtina ir pamėgta stilistinė priemonė – išskaičiavimas. Ji pasitarnauja turgaus margumui, apstumui, pertekliui, prekių gausai pavaizduoti. Šie vaizdai turi ir estetinės, ir pažintinės (etnografinės) vertės, autentiškos empirikos eksponavimas – vertinga nutolusios nuo šiandienos skaitytojo XIX a. lietuvių didaktinės prozos savybė.

Džiuljeta Maskuliūnienė

The Lithuanian Didactic Prose of the 19th c.: Market Lessons

S u m m a r y

Keywords: *Lithuanian didactic prose, market images, the picture of the market trader, didactic intentions, economic education of peasants, stimulating entrepreneurship, market as a prototypical space.*

The Lithuanian didactic prose of the 19th c. abounds in images of the market and trading. The article analyses Janas Chodzka's (1777–1851) (translated by Juozapas Rupeika (1789–1854), Jonas Goštautas' (1800–1871), Antanas Tatarė's (1805–1889), Motiejus Valančius' (1801–1875) prose texts, revealing the theme of the market in a comprehensive way. Other authors, such as Simonas Daukantas (1793–1864), Vladislavas Sirokomlė (1823–1862), Dionizas Poška (1765–1830), etc., who have described the market and trading, are also discussed cursorily to emphasise the context. The mentioned authors are analysed in the paper by using descriptive and interpretative literature research methods together with an historical-cultural approach. The study is aimed at finding out the role of the market and the image of the trader played in the educational performance with didactic intentions of the Lithuanian prose of the 19th c. The theme of the market and trading in the Lithuanian didactic prose of the 19th c. has not been investigated as such.

In the Lithuanian didactic prose of the 19th c., the market emerges as a polysemous space. It is an important place for gathering and communication. Educationally intended authors contemplate the market as an important positive economic space; the images of the market stimulate the entrepreneurship and agility of Lithuanian peasants (Janas Chodzka's and Juozapas Rupeika's story „Jonas iš Svisločės“ (1823), Jonas Goštautas' story „Ponas Teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją“ (1839), Motiejus Valančius' stories from a collection *Paaugusių žmonių knygelė* (1868). However, the market is often depicted as a certain marginal, paratopical space: it is a place of theft, swindling, deceit, dangerous for the Lithuanian peasant, whose horizons often didn't reach beyond the limits of one's village or parish. Oppositional connotations of the market declaratively raise both positive and negative examples of trading. The negative images of the market are most developed in the works of Antanas Tatarė and Motiejus Valančius.

The market also plays a specific role in the poetical performance of the didactic prose. It is a very convenient means of composing a plot: the motif of the market is often combined with the motif of the journey. The image of a travelling salesman (“kromininkas” Jonas from Jono iš Svisločės, etc.) is especially popular. In the Lithuanian didactic prose, positive images of the tradesmen are more developed, and although negative examples predominate, they are not depicted in detail, are more of a statement, of an evaluative type. A popular stylistic device – enumeration – has to be mentioned separately. It serves to depict the diversity, the abundance, the excess of the goods on the market. These images have both aesthetic and educational (ethnographic) value, the exposal of the authentic empirics is a valuable quality of the Lithuanian didactic prose of the 19th c., distant from the present-day reader.

D Ž i u l j e t a M A S K U L I Ū N I E N Ė
Literatūros istorijos ir teorijos katedra
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38
LT-76352 Šiauliai
[maskuliuniene@hu.su.lt]